

Moderne architectuur en Esperanto

Over de zoektocht naar een universele taal

Inleiding

In 1887 publiceerde de Poolse arts Ludwik Zamenhof een kleine brochure waarin hij een nieuwe taal presenteerde. Hij noemde haar *Esperanto*, letterlijk: *degene die hoopt*. De naam alleen al verradt de intentie. Niet de ambitie om bestaande talen te vervangen, maar de hoop dat mensen elkaar beter zouden begrijpen wanneer zij naast hun moedertaal een gemeenschappelijke taal zouden delen.

De gedachte was even eenvoudig als indrukwekkend. Als taal mensen verdeelt, waarom zou een zorgvuldig ontworpen taal hen dan niet kunnen verbinden?

De grammatica was helder, de spelling consequent en de woordvorming logisch. Onregelmatigheden werden zoveel mogelijk vermeden. Waar natuurlijke talen eeuwen nodig hadden gehad om zich te ontwikkelen, leek Esperanto in één keer te zijn ontworpen.

En toch gebeurde iets opmerkelijks. Hoewel miljoenen mensen de taal leerden en er nog altijd een levende gemeenschap bestaat, werd Esperanto nooit de universele taal waarop haar bedenker had gehoopt.

Waarom eigenlijk?

Was de grammatica onvoldoende? Was de woordenschat te beperkt? Of schuilt er een diepere reden achter dit ogenschijnlijke falen?

Misschien laat Esperanto zien dat een taal niet uitsluitend uit grammatica bestaat. Misschien ontstaat een levende taal doordat zij gedurende generaties wordt gesproken, veranderd, vergeten, verrijkt en opnieuw ontdekt. Misschien bezit iedere levende taal iets wat zich niet laat construeren.

En misschien geldt dat niet alleen voor taal.

Misschien geldt het ook voor architectuur.

De droom van de twintigste eeuw

De twintigste eeuw kende haar eigen Esperanto.

Niet in woorden, maar in gebouwen.

Ook de moderne architectuur wilde zich bevrijden van nationale stijlen, historische imitatie en regionale verschillen. Zij zocht naar een universele architectuur die overal verstaanbaar zou zijn: een architectuur gebaseerd op rede, constructie, functie en menselijke maat. Een taal die niet langer Frans, Duits of Italiaans was, maar eenvoudigweg: architectuur.

Dat was geen arrogante onderneming. Integendeel. Het was misschien wel een van de meest idealistische projecten uit de cultuurgeschiedenis.

Na eeuwen waarin architectuur steeds opnieuw werd geassocieerd met stijlperioden en nationale tradities, zochten architecten naar een fundament dat die verschillen zou overstijgen. Zij wilden niet langer spreken in de taal van het verleden, maar in een taal van de toekomst.

Daarom ontstonden nieuwe begrippen: raster, module, typologie, functie, systeem en abstractie. Niet als stijlkenmerken, maar als de grammatica van een nieuwe architectuur.

Zoals Esperanto een grammatica bezat die overal bruikbaar moest zijn, zo zocht ook de moderne architectuur naar een grammatica die onafhankelijk zou zijn van plaats, geschiedenis en cultuur.

Het was een indrukwekkende intellectuele prestatie.

Maar daarmee diende zich ongemerkt een andere vraag aan.

Kan een taal eigenlijk wel worden ontworpen?

Een levende taal

Wanneer spreken wij eigenlijk van een levende taal?

Niet wanneer zij logisch is. Niet wanneer haar grammatica foutloos is. Zelfs niet wanneer miljoenen mensen haar spreken.

Een levende taal bezit iets dat zich moeilijk laat beschrijven. Zij draagt herinneringen met zich mee en bevat woorden waarvan de oorsprong allang vergeten is. Zij kent uitzonderingen die iedere taalkundige liever zou schrappen, maar die juist haar karakter bepalen. Bovendien verandert zij voortdurend, zonder dat iemand haar bewust verandert.

Niemand heeft het Nederlands ontworpen. Niemand heeft het Italiaans bedacht. Geen commissie heeft ooit besloten dat het Frans vanaf morgen anders zou klinken.

Talen groeien.

Iedere generatie voegt iets toe. Andere woorden verdwijnen, betekenissen verschuiven, uitdrukkingen ontstaan spontaan en raken weer in onbruik. Juist die voortdurende verandering maakt een taal levend.

Een taal is daarom niet alleen een verzameling woorden; zij is het geheugen van een gemeenschap. In haar woorden liggen eeuwen van gebruiken, conflicten, liefdes, handel, geloof, humor en verdriet opgeslagen. Wie een taal spreekt, spreekt onbewust ook haar geschiedenis.

Dat is wellicht precies waarom Esperanto, ondanks zijn uitzonderlijke kwaliteit, nooit dezelfde vanzelfsprekendheid heeft gekregen. Niet omdat zij minder logisch is. Integendeel.

Misschien juist omdat zij té logisch is.

Architectuur spreekt eveneens een taal

Ook architectuur bezit een taal. Niet omdat gebouwen kunnen spreken, maar omdat mensen gebouwen leren lezen.

Wij herkennen een plein zonder dat iemand ons uitlegt wat een plein is. Wij begrijpen intuïtief het verschil tussen een kerk, een boerderij, een stadhuis of een markt. Wij voelen wanneer een straat uitnodigt om te blijven en wanneer zij ons slechts doorvoert.

Die herkenning is zelden rationeel; zij is cultureel. Zoals kinderen ongemerkt hun moedertaal leren spreken, zo leren zij ook een stad lezen.

Een gevel vertelt iets. Een venster vertelt iets. Een portiek vertelt iets. Een toren vertelt iets, zelfs wanneer wij die taal niet bewust kennen.

Architectuur communiceert daarom niet uitsluitend door vorm. Zij communiceert door een gedeeld geheugen.

Wanneer een taal opnieuw wordt uitgevonden

Hier ontstaat misschien de grootste culturele omwenteling van de twintigste eeuw. Voor het eerst in de geschiedenis besloot de architectuur niet langer voort te bouwen op haar bestaande taal.

Dat besluit was begrijpelijk. De negentiende eeuw had stijlen eindeloos herhaald.

Neogotiek.

Neorenaissance.

Neobarok.

De architectuur leek gevangen geraakt in haar eigen verleden. De moderne architecten wilden daarvan loskomen, niet uit minachting voor de geschiedenis, maar omdat zij opnieuw eerlijk wilden bouwen.

Hun uitgangspunt was bewonderenswaardig. Wanneer de samenleving verandert, moet ook haar architectuur veranderen. Wanneer techniek verandert, moeten ook de vormen veranderen. Wanneer mensen anders wonen, moet ook het huis anders worden.

Daarmee begon echter ongemerkt een tweede onderneming. Niet alleen een nieuwe architectuur, maar ook een nieuwe architectuurtaal.

Dat is een veel grotere stap.

Misschien zelfs groter dan men destijds beseftte.

Kan een taal worden bedacht?

Misschien lijkt die vraag merkwaardig. Toch is zij eenvoudiger dan zij op het eerste gezicht lijkt. Een brug kan worden ontworpen, een machine kan worden ontworpen en ook een huis kan worden ontworpen. Maar kan een taal worden ontworpen?

Esperanto was misschien wel de meest indrukwekkende poging om die vraag bevestigend te beantwoorden. De grammatica werkte, de logica werkte en de woorden functioneerden. Toch ontstond geen levende wereldtaal.

Misschien lag dat niet aan de onvolmaaktheid van de taal, maar juist aan haar volmaaktheid. Want een levende taal bezit kennelijk iets wat zich niet laat ontwerpen. Niet de grammatica ontbreekt, maar het leven.

Waar leeft een taal?

Waar bevindt een taal zich eigenlijk? In een woordenboek, in een grammatica of in een schoolboek? Waarschijnlijk niet.

Een taal leeft tussen mensen. Zij leeft in gesprekken en in zwijgen, in spreekwoorden en gewoonten, in herinneringen en vergissingen, kortom in alles wat zich gedurende generaties langzaam vormt.

Daarom is een woordenboek nooit een taal; het beschrijft haar slechts, zoals een landkaart geen landschap is of een partituur nog geen muziek.

Misschien geldt hetzelfde voor architectuur. Typologie is geen architectuur. Een raster evenmin, en constructie evenmin. Zij beschrijven de architectuur, maar zij leven niet.

Het geheugen van architectuur

Architectuur bezit, evenals taal, een geheugen. Niet omdat gebouwen oud zijn, maar omdat mensen zich erin herkennen.

Een plein wordt niet betekenisvol doordat het zorgvuldig is ontworpen; het wordt betekenisvol doordat generaties het gebruiken. Een straat krijgt haar karakter niet uitsluitend door haar vorm, maar doordat zij onderdeel wordt van het dagelijks leven.

Daarom is architectuur nooit uitsluitend een verzameling objecten. Zij vormt het geheugen van een gemeenschap. Zoals woorden hun betekenis ontleen aan eeuwen van gebruik, zo ontleen gebouwen hun betekenis aan eeuwen van bewoning.

Misschien is juist dátgene wat zich niet laat ontwerpen.

Wanneer begint abstractie?

Hier ligt misschien een merkwaardige paradox. De moderne architectuur wilde dicht bij de werkelijkheid komen. Zij wilde eerlijk bouwen, zonder historische maskers en zonder imitatie. Juist daardoor begon zij echter steeds sterker te vertrouwen op haar eigen grammatica: constructie, module, raster en typologie. Allemaal waardevolle begrippen.

Maar misschien ontstaat abstractie precies op het moment waarop grammatica langzaam de plaats van de taal inneemt. Niet de geometrie maakt architectuur abstract, niet de kubus en evenmin het raster.

Abstractie ontstaat misschien daar waar de beschrijving belangrijker wordt dan datgene wat beschreven wordt.

Tijd

Misschien is tijd daarom de werkelijke architect van iedere levende taal. Geen enkele taal begint opnieuw; iedere generatie ontvangt haar, verandert haar en geeft haar vervolgens weer door.

Dat geldt voor woorden, maar misschien ook voor steden, huizen en pleinen. Hun betekenis ontstaat niet op de tekentafel. Zij groeit langzaam, soms bijna onmerkbaar, zoals ook een taal groeit.

De vraag die blijft

Misschien is daarom niet de vraag of de moderne architectuur gelijk had, en evenmin of zij ongelijk had. De werkelijke vraag luidt misschien anders.

Kan een architectuurtaal ontstaan wanneer haar grammatica aan haar leven voorafgaat? Of volgt de grammatica altijd op een taal die reeds leeft?

Dat is geen vraag die uitsluitend de moderne architectuur aangaat. Zij raakt iedere tijd die opnieuw wil beginnen.

Ontstaan

Misschien heeft Esperanto ons uiteindelijk iets anders geleerd dan Zamenhof ooit had kunnen vermoeden. Niet dat een universele taal onmogelijk is, maar dat een levende taal zich niet laat ontwerpen.

Zij ontstaat.

Misschien geldt dat ook voor architectuur. Niet omdat architectuur zich aan haar verleden zou moeten onderwerpen, maar omdat iedere nieuwe architectuur deelneemt aan een gesprek dat al eeuwen wordt gevoerd.

Misschien is dat de diepste betekenis van een levende architectuur. Niet dat zij oud is, maar dat zij ontstaat.

Robert Geurten

Juli 2026